

Estētiskās kvalitātes kritēriji urbanizētas ainavas izpētē **Urban Landscape Aesthetic Quality Assessment**

Daiga Zigmunde

LLU Arhitektūras un būvniecības katedra
Department of Architecture and Building, LLU
e-mail: Daiga.Zigmunde@llu.lv

Abstract. The specificity of human visual perception determines aesthetic quality as one of the most important landscape characteristics, especially for urban landscape where human needs dominate and everyday life takes place. The landscape perception is subjective – it is determined by a human's individuality. A more objective approach in urban landscape aesthetic quality assessment is the design approach. Within the framework of this approach, the physical elements of landscape, e.g., forms of relief, bodies of water, trees, etc., are simplified, perceived and analysed as geometric objects having form, lines, texture, colours and other qualities. The Latvian town Lielvarde has been chosen as a study object. It presents urban landscape with important cultural heritage and at the same time with high intensity of transit traffic. The study focused on the methodology of aesthetic quality assessment where the evaluation criteria were used in the research of sceneries and each specific functional zone of Lielvarde town. According to the design approach, the evaluation criteria of aesthetic quality were divided into three groups. These groups covered design and compositional outlines – features, their quality and mutual interaction of these features. According to the findings, the evaluation criteria used in the design approach were simply perceptible and applicable in the assessment of urban landscape aesthetic quality. They provided the use of uniform principles in the research, thus also the possibilities of comparing the different functional zones of the urban landscape were created.

Key words: urban landscape, aesthetic quality assessment, evaluation criteria.

Ievads

Augsta ainavas estētiskā kvalitāte ir īpaši svarīga urbanizētajā ainavā, jo tā ir gan dzīves, gan darba un atpūtas vide cilvēkiem, kas nepārtraukti no dažādiem rakursiem un aspektiem vērtē un uztver šo vidi. Pētījums aplūko urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes novērtēšanas iespējas, pielietojot vērtēšanas kritēriju grupas, kuras balstītas uz ainavu arhitektūrā un pilsētplānošanā lietotajiem ārtelpas funkcionālajiem un arhitektoniski telpiskās kompozīcijas principiem. Līdz šim Latvijas urbanizēto ainavu estētiskā kvalitāte akcentēta plānošanas kontekstā (Briņķis, Buka, 2001). Tomēr viena no problēmām ir pilsētvides kā estētiski vienotas un kvalitatīvas urbanizētas telpas attīstības koncepcijas trūkums. Tas atspoguļojas pilsētas ainavā kā atsevišķu objektu un teritoriju nesaistīta mozaīka, neveidojot estētiski vienotu urbanizēto telpu. Tādējādi arī urbanizēto ainavu estētiskās kvalitātes novērtēšanas metodika galvenokārt balstīta uz atsevišķu ainavas elementu vai teritoriju analīzi. Visas kopējās urbanizētās telpas estētiskās kvalitātes novērtēšanas metodika zinātniskajā literatūrā nav plaši aplūkota, līdz ar

to turpmāk aprakstītais pētījums ir jauna pieredze Latvijas ainavu arhitektūrā.

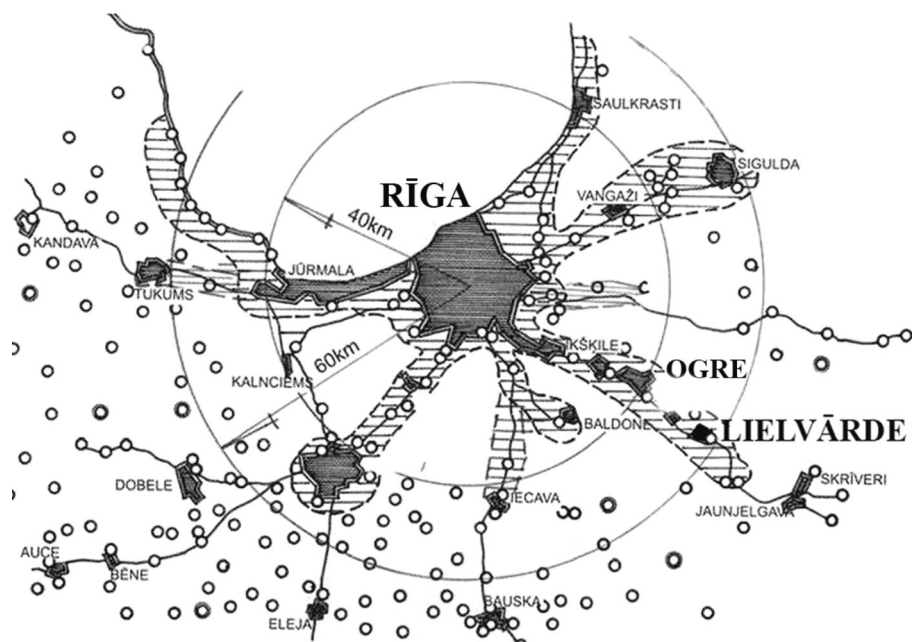
Vārds „estētisks” saistās ar skaistuma jēdzienu (Kundziņš, 2004), kaut gan tulkojumā no grieķu valodas tas nozīmē „tāds, kas sajūt, jūt” (Svešvārdu vārdnīca, 1999). Līdz ar to ainavas estētiskās kvalitātes nozīmīgums atklājas tieši saistībā ar cilvēku, viņa uztveres īpatnībām, redzētā izpratni un interpretāciju (Ziemeļniece, 1998; Siliņš, 1999; Kundziņš, 2004). Ainavas estētiskā kvalitāte veidojas no vizuālās informācijas (vizuālā uztvere), kura pirmā sasniedz mūsu prātu un veido 80% no uztvertā; no informācijas, ko veido pārējās maņas (sensorā uztvere) – dzirde, tauste, oža un pat garša (Ярина, 1991; Ziemeļniece, 1998; Ode, 2003; Zigmunde, 2007); kā arī cilvēka iepriekšējās pieredzes un prāta noteiktās iegūtās informācijas interpretācijas (kognitīvā uztvere). Tāpēc ainavas estētikas interpretācija līdz ar mākslas un zinātnes tendencēm jau gadsimtiem ilgi atspoguļo konkrētā laika filosofiju, tradīcijas, cilvēku dzīves veidu un svarīgāko politisko un ekonomisko notikumu ietekmes sekas (Ziemeļniece, 1998; Siliņš, 1999; Ainavu aizsardzība, 2000; Kundziņš, 2004).

Līdz ar cilvēka radītajiem elementiem dažādā estētikas izpratnē skaidri nolasāma tieši pilsētas ainavas attīstības etapos, kurus raksturo noteikta laika arhitektūra un plānošanas stils (Ярина, 1991; Briņķis, Buka, 2001). Latvijā estētiskās kvalitātes pētījumi iepriekš aprakstīti dažādos ainavas līmeņos un tipos: dabas elementi kā estētiskā pirmavoti; dabiskās un lauku ainavas; urbanizētās ainavas. Dabas elementi kā estētiskuma izpratni veidojoši pirmavoti aprakstīti biologa, fotogrāfa un dabas izziņātāja Māra Kundziņa grāmatā „Dabas formu estētika” (2004). Tajā plaši pētīta cilvēka uztvere, zinātnes loma vides un tās elementu harmonijas meklējumos, kuru pamatā ir dabā novēroto parādību interpretācija un pielietojums mākslā, kompozīcijas paņēmieni radīšana. Ainavu pētnieki, ģeogrāfi Oļģerts Nikodemus un Aija Melluma devuši lielu ieguldījumu Latvijas dabisko ainavu estētiskās kvalitātes izpētē, akcentējot tieši cilvēka subjektīvās uztveres nozīmi ainavas estētikas interpretācijā (Melluma, Danilāns, 1975; Melluma, Leinerte, 1992; Nikodemus, 2001). Šajos pētījumos izmantoti estētiskās kvalitātes kritēriji: ainavas kvalitāte kā subjektīvs rādītājs (eksperta skatījums uz ainavas estētisko kvalitāti, par pamatu ņemot ainavas interpretāciju, balstoties uz savu iepriekšējo profesionālo pieredzi); saskatāmība un ainavas pieejamība, kas aptver arī skatu analīzi (Nikodemus, Rasa, 2005). Vēl vienu pētnieku grupu veido arhitekti, teritoriālplānotāji Oļģerts Buka, Jānis Briņķis, Ivars Strautmanis un Jānis Krastiņš, kuru zinātniskā darbība galvenokārt saistīta ar urbanizētas ainavas plānošanu. Tās ietvaros ainavas estētiskās kvalitātes kritērijus nosaka arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pamatelementi. Tomēr bez arhitektoniski telpiskās kompozīcijas ainavas estētiskās kvalitātes veidošanā viņi akcentē arī tādus kritērijus kā teritoriālās vides īpatnības, socioekonomiskie aspekti un politika (Briņķis, Buka, 2001). Jaunākie Latvijas ainavas estētiskās kvalitātes pētījumi vairāk saistīti ar dabisko teritoriju izpēti, izziņot to attīstības scenārijus un raksturīgās ainavas identitātes saglabāšanas iespējas (Nikodemus, Rasa, 2005). Urbanizētas ainavas kontekstā pētījumi lielākoties aptver Rīgas kā Eiropā nozīmīgas kultūrvēsturiskas ainavas izpēti, kurā vienlaicīgi ar kultūrvēsturiskajām vērtībām tiek noteiktas arī estētiski vērtīgas un saglabājamās atsevišķās pilsētas ainavu telpas. Šajos pētījumos pielietota pašreizējo skatu analīze. Līdz ar to citu Latvijas lielāko un vidējo pilsētu estētiskās kvalitātes pētījumi šobrīd nav plaši veikti, un tā ir atvērta tēma ainavu arhitektūras un plānošanas nozarē.

Raksta autore iepriekšējie ainavas estētiskās kvalitātes pētījumi aptver estētiskās kvalitātes

novērtēšanas metodiku, apkopojot iepriekš minēto zinātnieku atziņas divās pieejās – subjektīvajā, kas balstīta uz katra ainavas vērotāja individuālajām iezīmēm (Melluma, Leinerte, 1992; Hägerhäll, 1999; Ode, 2003), un objektīvajā, kas pamatojas uz gadsimtiem senu, mākslā, arhitektūrā un plānošanā plaši pielietotu arhitektoniski telpiskās kompozīcijas paņēmieni izmantošanu ainavas estētiskās kvalitātes novērtēšanā (Ziemeļniece, 1998; Ode, 2003; Kundziņš, 2004). Arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas galvenās vadlīnijas raksta autore iepriekš aprakstījusi un tās pielietošanas iespējas analizējusi, pētot estētisko kvalitāti aizsargājamās dabas teritorijās (Zigmunde, 2007), savukārt subjektīvās uztveres pieeju kopā ar fotogrāfiju metodi aprakstījusi un tās pielietošanas iespējas raksturojusi urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes izpētē (Zigmunde, 2006). Rakstā analizēta arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieeja, kas pielāgota urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes novērtēšanas specifikai. Tā saistīta ar pilsētvides dažādajām funkcionālajām zonām, kurām katrai ir savi noteikti estētiskas vides izveides nosacījumi un principi (Briņķis, Buka, 2001), kas plaši aplūkoti zinātniskajā un praktiskajā literatūrā (Steiner, Butler, 2007). Arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieeja (angļu valodas termins - *Design (objective) approach*) balstīta uz ainavas fiziskā veidola analīzi. Pieejas ietvaros ainavas fiziskie elementi, piemēram, reljefa formas, ūdenstilpes, koki u.c., tiek vienkāršoti, uztverot un analizējot tos kā ģeometriskus objektus, kuriem piemīt forma, līnijas, tekstūra, krāsa un citas īpašības (Antrop, Van Eetvelde, 2000; Ode, 2003). Arī to savstarpējās mijiedarbības raksturošanai izmanto tādus kompozīcijas terminus kā dažādība, harmonija, ritms u.c. (Ziemeļniece, 1998; Zigmunde, 2006). Tā kā pastāv atšķirīgi ainavu tipi, tad to novērtēšana balstās uz konkrētam tipam atbilstošiem plānošanas pamatprincipiem. Ainavu arhitektūras jomā ir izstrādātas vairākas teorijas, kas nosaka gan ainavas elementu, gan to savstarpējās mijiedarbības plānošanas formas, lai nodrošinātu pēc iespējas augstāku ainavas estētisko kvalitāti (Ode, 2003; Kundziņš, 2004; Steiner, Butler, 2007).

Urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes pētījums veikts Lielvārdes pilsētā Lielvārdes pilsētas domes pasūtījuma darba „Lielvārdes pilsētas apstādījumu koncepcija” ietvaros, kura izstrāde pabeigta 2007. gada rudenī. Pētījumā piedalījās divas pētnieces, praktizējošas ainavu arhitektes, raksta autore Daiga Zigmunde un Natālija Ņitavska, kā arī divi tehniskie darbinieki, kuru galvenais uzdevums bija sagatavot kartogrāfisko un fotogrāfiju materiālu. Pētījuma mērķis bija izstrādāt vērtēšanas kritērijus,

1. att. Pētījuma objekta – Lielvārdes – izvietojuma shēma Rīgas aglomerācijas kontekstā.
(Avots: Briņķis, Buka, 2001.)

Fig. 1. Location of the study object – the Lielvarde town – in the agglomeration of the Riga city.
(Source: Briņķis, Buka, 2001.)

kas būtu pielāgoti vienotas urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes izpētei. Pētījumā izvirzītā hipotēze – urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes kritēriju un novērtēšanas metodikas izstrāde – ir viens no priekšnosacījumiem vienotu principu ievērošanai dažādo pilsētas funkcionālo zonu izvērtēšanā, kā arī tālākās attīstības plānošanā, tādējādi nodrošinot pilsētvides nesadrumststalotību (homogenitāti), vērtību saglabāšanu, savdabīguma un pilsētas tēla nodrošināšanu. Pēc iegūtajiem rezultātiem secināti uz arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas bāzes izstrādāto vērtēšanas kritēriju pozitīvie un negatīvie aspekti un tālāko pētījumu virzieni. Pozitīvās atziņas raksturo arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas objektīvo pusī, jo ainavas estētiskās kvalitātes kritēriji ir skaidri definējami un interpretējami. Kā iztrūkstošais etaps pētījumā tika secināts cilvēka jeb subjektīvais faktors, kas papildus padziļināti būtu jāietver turpmākos pētījumos.

Materiāls un metodika

Pētījuma objekts un tā raksturojums

Par pētījuma objektu tika noteikta Lielvārdes pilsēta. Tai raksturīgi vairāki ainavas vizuāli estētisko struktūru ietekmējoši specifiski aspekti, kuri būtu jāņem vērā estētiskās kvalitātes kritēriju izstrādē:

- kultūrvēsturiskais faktors;
- dabas elementi;

- pilsētas infrastruktūras radītā telpiskā sadrumststalotība;
- intensīvā satiksme;
- Lielvārdes tuvums Ogresi un Rīgai.

Kultūrvēsturisko vidi Lielvārdē raksturo gan īpašā vietas aura, ko veido latviešu dzejnieka Andreja Pumpura eposa „Lāčplēsis” tēli un leģenda, gan kultūrvēsturiskais mantojums, ko nosaka Lielvārde kā viena no senākajām Latvijas apdzīvotajām vietām (Latvijas pilsētas, 1999; Lielvārdes pilsētas ..., 2002). Lielvārdes nozīmīgākie elementi ir aizsargājamā Daugavas krasta ainava, vairākas mazās upītes ar ietekām Daugavā, kā arī vēsturiskās alejas un parki (Lielvārdes pilsētas ..., 2002). Lielvārdes teritorijas telpiskā struktūra ir samērā sadrumstalota. To nosaka gan kultūrvēsturiskais faktors un dabas elementu novietojums (mazo upīšu ietekas Daugavā), gan arī dzelzceļš, valsts nozīmes autoceļi, elektropārvades līniju koridori un citi ierobežojoši elementi, kas veido funkcionāli nodalītas teritorijas. Vienlaicīgi Lielvārde ir ļoti dinamiska pilsēta, ko rada intensīvā satiksme Rīga–Daugavpils cauri pilsētas centram, vizuāli un funkcionāli sadalot to divās daļās. Arī Latvijas galvaspilsētas, Rīgas (55 km), un rajona centra, Ogres (20 km), tuvums un darba iespējas tajās nosaka pilsētas iedzīvotāju nepieciešamību pēc augstas kvalitātes dzīvojamās vides (Lielvārdes pilsētas ..., 2002). Lielvārdes pilsētas izvietojums Rīgas aglomerācijā attēlots 1. attēlā.

Pašlaik Daugavas ieleja posmā no Rīgas līdz Lielvārdei ir viens no visurbanizētākajiem Daugavas posmiem, tās kopējā platība ir 10 km² un aptuvenais iedzīvotāju skaits – 6700 (Lielvārdes pilsētas ..., 2002).

Ainavas estētiskās kvalitātes kritēriji un arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieeja

Lielvārdes pilsētas ainavas estētiskās kvalitātes kritēriju izstrāde balstījās uz arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas bāzes. Tās ietvaros ainavas estētiskās kvalitātes novērtēšanas kritēriji tika veidoti divās grupās.

Pirmās grupas kritēriji attiecās uz **ainavas rakstu**, kas atspoguļo ainavas elementu izvietojumu un savstarpējo ietekmi. Ainavas raksta estētiskās kvalitātes kritēriji tika strukturēti trīs apakšgrupās (Zigmunde, 2007):

1. **1. Ainavas elementu esamība, tips un raksturīgums.** Vērtēšanas kritēriju grupas ietvaros vērtē urbanizētajā ainavā uzskaitīto dabas un cilvēka veidoto elementu funkcionālo un estētisko atbilstību konkrētajai pilsētas funkcionālajai zonai, lietojot vērtējumu „raksturīgs” vai „neraksturīgs”.
2. **2. Ainavas elementu īpašības.** Kritēriju apakšgrupā ietver kritērijus, kas raksturo ainavas elementu īpašības: krāsa, forma, platība vai lielums, faktūra, mērogs un proporcija, mainīgums laikā un telpā (gadalaiku, laika apstākļu ietekme). Vērtēšanas procesā izmanto arhitektoniski telpiskās kompozīcijas teoriju, kas plaši pieejama zinātniskajā un praktiskajā (projektēšanas un plānošanas standarti) literatūrā (Šusts, 1979; Irbīte, Bāliņa, 2005; Steiner, Butler, 2007; LaGro, 2008), un lieto vērtējumu „atbilst”, „neatbilst” vai „daļēji atbilst teorijai”. Papildus arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas kritērijiem ainaviski īpatnēju, savdabīgu, kā arī kultūrvēsturisku teritoriju vai atsevišķu ainavas elementu novērtēšanai izmanto specifiskus kritērijus: pārstāvēniecība, tipiskums un reprezentativitāte, kas nosaka objekta raksturīgumu vietējiem apstākļiem un noteiktam laikmetam; daudzveidība, kas raksturo ģeogrāfisko, bioloģisko u.c. daudzveidību; retums un unikalitāte; dabiskums, kas raksturo cilvēka ietekmes līmeni uz konkrēto teritoriju vai elementu; platība; vecums, saglabātība un izcilība, kas attiecas tieši uz kultūrvēsturiskajiem elementiem ainavā (Ainavu aizsardzība, 2000). Vērtēšanas procesā raksturo konkrētā kritērija vērtības pakāpi – „zema”, „vidēja” vai

„augsta” atbilstoši katra elementa vai teritorijas raksturojumam un noteiktajam statusam pilsētas teritorijas plānojumā.

3. **3. Ainavas elementu savstarpējās mijiedarbības formas.** Kritēriju apakšgrupu veido kritēriji: ainavas elementu savstarpējais izkārtojums – ainavas raksts un kompozīcija; krāsu, formu un tekstūras saskaņa; savstarpējā proporcija; sasaiste ar ietverošo ainavu, blakus esošajām atšķirīgajām funkcionālajām zonām. Zinātniskajā literatūrā un plānošanas standartos (Steiner, Butler, 2007; LaGro, 2008) katrai pilsētas funkcionālajai zonai ir tai raksturīgi elementi un to kompozicionālais sakārtojums (piemēram, daudzstāvu dzīvojamās apbūves zona, ražošanas zona u.c.), tāpēc lieto vērtējumu „atbilst”, „neatbilst” vai „daļēji atbilst teorijai”.

Otra kritēriju grupa raksturo **ainaviski telpisko struktūru jeb skatu uzbūvi**. Tās ietvaros izšķir divas apakšgrupas.

1. **Skata pieejamība un saskatāmība** (Nikodemus, 2001; Nikodemus, Rasa, 2005). Ainavas saskatāmību un pieejamību vērtē pēc tā, kā ainava izceļas uz kopējā apkārtnes fona un no cik skatu punktiem to iespējams vērot (Nikodemus, 2001). Par skatu punktiem urbanizētā ainavā noteikti ceļi, pa kuriem cilvēki ikdienā pārvietojas ar transportlīdzekļiem vai kājām, kā arī publiskās āra un iekštelpas. Tās ir parki, skvēri, atpūtas vietas, kafejnīcas, lielveikali un citas. Izmanto vērtējumu „laba”, „vidēja”, „slikta”.
2. **Skata izteiksmīgums un kompozicionālā uzbūve** (Ziemeļniece, 1998; Palmer, Hofmann, 2001). Šie kritēriji raksturo ainavas elementu savstarpējā izkārtojuma estētisko kvalitāti atbilstoši zinātniskajā un praktiskajā literatūrā pieejamajai arhitektoniski telpiskās kompozīcijas teorijai (Šusts, 1979; Irbīte, Bāliņa, 2005; Steiner, Butler, 2007; LaGro, 2008). Izmanto vērtējumu „laba”, „vidēja”, „zema”.

Arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieeja un ainavas estētiskās kvalitātes kritēriji shematiski attēloti 2. attēlā.

Pilsētas funkcionālās zonas un to grupēšana

Pamatojoties uz pilsētas dažādo funkcionālo zonu plānošanas atšķirībām, šīs teritorijas vērtē atbilstoši to funkcijai un zinātniskajā literatūrā un plānošanas standartos noteiktajām vizuāli estētiskās kvalitātes prasībām (Steiner, Butler, 2007; Briņķis, Buka, 2001). Pilsētas funkcionālās zonas grupē pēc

2. att. Ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšana pēc arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas.

Fig. 2. Landscape aesthetic quality assessment by the design approach.

literatūrā pieejamajiem funkcionālo zonu grupu
tipiem (Briņķis, Buka, 2001):

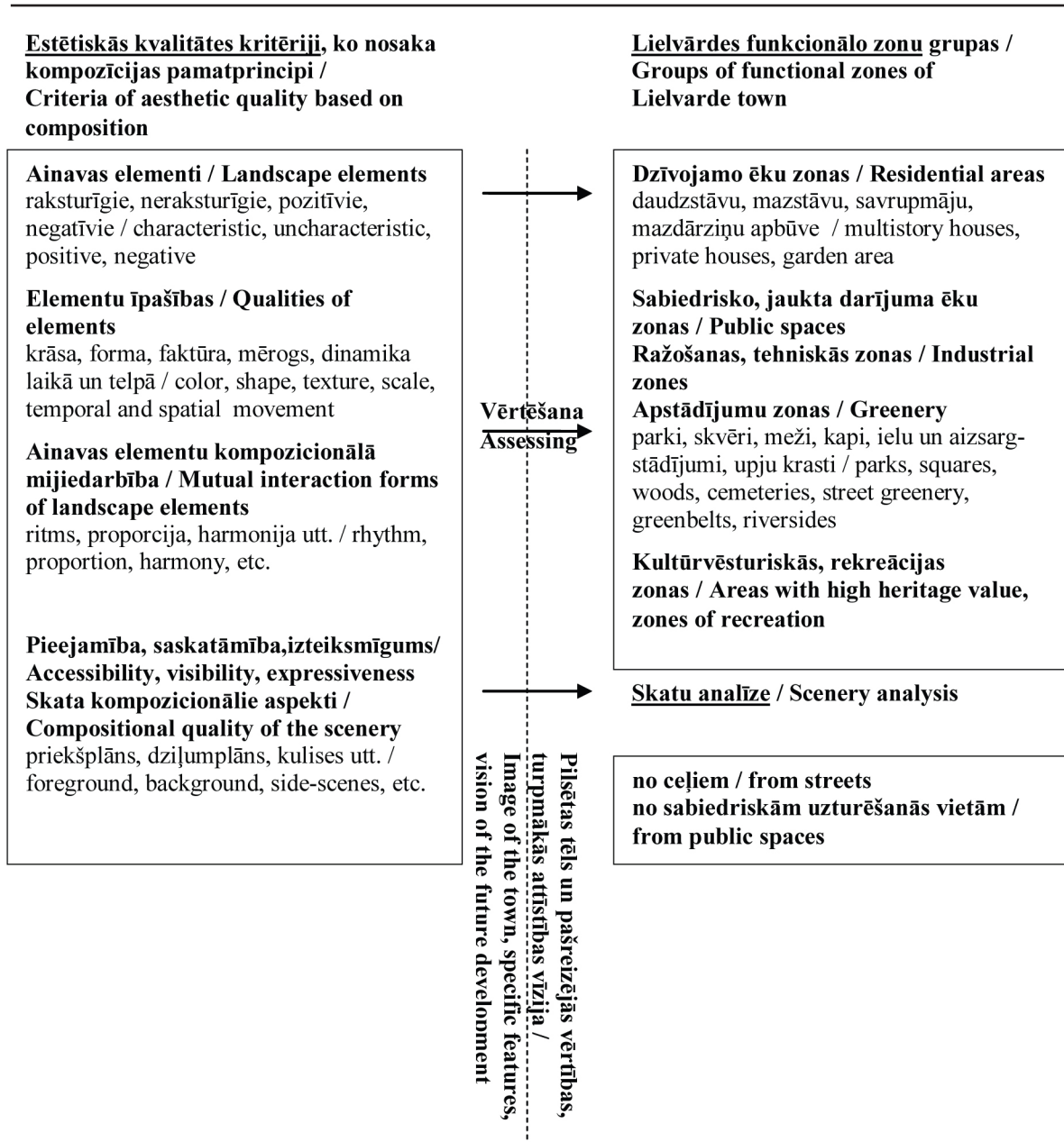
- 1) pilsētas apstādījumu teritorijas, kas ietver dabas
teritorijas, mežus, parkus, skvērus, kapsētas, upju
krastus, mazdārziņus, ielu un aizsargstādījumus;
- 2) ūdens teritorijas;
- 3) dzīvojamās apbūves teritorijas, kas ietver
daudzstāvu un mazstāvu dzīvojamo apbūvi,
savrupmāju teritorijas;
- 4) sabiedriskās apbūves teritorijas, kas ietver jaukta
tipa darījumu teritorijas, skolas, bērnudārzus
u.tml.;
- 5) kultūrvēsturiskās teritorijas;
- 6) tehniskās un ražošanas teritorijas, kas ietver
garāžu, ražošanas u.c. teritorijas;
- 7) lineārās izbūves teritorijas, kas ietver ielu un ceļu
tīklu, kā arī dzelzceļa teritorijas;
- 8) lauksaimniecības zemes.

Pilsētas attīstības virzienu un prioritāšu noteikšana

Katra estētiskās kvalitātes vērtēšanas kritērija
vērtības precizēšanai kritērijus papildus analizē
pilsētas attīstības un prioritāšu kontekstā, lai
nodrošinātu vērtības atbilstību tieši konkrētajai
urbanizētajai ainavai. Pilsētas attīstības un prioritāšu
definēšana kalpo arī kā filtrs, radot iespēju novērtēt
katra ainavas elementa un tā īpašību noderīgumu
nākotnē un konkrētās teritorijas lomu pilsētas ainavas
kopējās estētiskās kvalitātes nodrošināšanā. Latvijā
pilsētu attīstības virzieni un prioritātes tiek ietvertas
konkrēto pilsētu teritoriju attīstības plānos.

Lielvārdes pilsētas ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšana

Lielvārdes pilsētas ainavas estētiskās kvalitātes
izpēti ietvaros tika izmantota arhitektoniski telpiskās

3. att. Lielvārdes ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšanas shēma.
Fig. 3. The scheme of aesthetic quality assessment of Lielvarde town.

kompozīcijas pieeja un uz tās bāzes izstrādātie estētiskās kvalitātes vērtēšanas kritēriji. Vērtēšanu veica divas pētnieces, praktizējošas un sertificētas ainavu arhitektes.

Pirmajā etapā tika sagrupētas un kartētas Lielvārdes funkcionālās zonas. Funkcionālo zonu iedalījumam par pamatu ņemtas Lielvārdes attīstības plānā izstrādātās pilsētas funkcionālās zonas (Lielvārdes pilsētas ..., 2002), kas grupētas pēc to noteicošās funkcijas. Pilsētas estētiskās kvalitātes vērtēšanai tika izveidotas sekojošas grupas: lauksaimniecības zemju teritorijas, pilsētas apstādījumu teritorijas, dzīvojamās apbūves

teritorijas, sabiedriskās un jaukta darījuma apbūves teritorijas, kultūrvēsturiskās teritorijas, ūdens teritorijas, tehniskās un ražošanas teritorijas. Nepieciešamo datu ieguve ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšanai tika veikta dabā, analizējot Lielvārdes teritoriju pa iepriekš strukturētajām funkcionālo zonu grupām. Lauka izpēte norisinājās desmit pilnas dienas 2006. gada rudenī, labos laika apstākļos. Katrā funkcionālajā zonā tika veikta ainavas elementu uzskaitē, raksturotas to īpašības un elementu savstarpējā mijiedarbība, kartēti un analizēti skati no ielām, ceļiem un iedzīvotāju pulcēšanās vietām, veicot arī skatu fotofiksāžas.

Nākamajā etapā pēc nepieciešamo datu ieguves tika veikta to izvērtēšana, kas norisinājās auditorijā. Tika vērtēti gan dabā iegūtie dati, gan kartogrāfiskais materiāls (Lielvārdes pilsētas ..., 2002) un iegūtās fotogrāfijas, izmantojot iepriekš izstrādātās arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas pamatkritēriju grupas. Vērtēšana balstījās uz vērtētāju iepriekšējo zinātnisko un praktisko pieredzi un ainavu arhitektūrā lietojamo teorētisko bāzi – zinātniskajā un praktiskajā literatūrā pieejamajiem estētiski kvalitatīvas urbanizētas ainavas plānošanas pamatprincipiem (Steiner, Butler, 2007; LaGro, 2008). Kartogrāfiskā materiāla izpētē tika vērtēta ainavas struktūra, funkcionālo zonu izvietojums pilsētas teritorijā un to lielums. Lauka izpētē iegūto datu vērtēšanas procesā katra kritērija vērtība papildus tika analizēta, ņemot vērā pilsētas attīstības virzienus un prioritātes. Tie tika noteikti, pamatojoties uz nostādnēm, kas iekļautas „Lielvārdes pilsētas ar lauku teritoriju attīstības plānā” (2002). Galvenie attīstības virzieni un pilsētas ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšanā iekļautie nosacījumi bija: Lielvārde kā mazpilsēta; Zaļā pilsēta; Tūrisma pilsēta; Rīgas un Ogres pavadonpilsēta. Tranzīta nodrošināšana tika akcentēta kā sekundāra pilsētas funkcija ar iespēju nākotnē to novirzīt ārpus pilsētas, tāpēc vērtēšanā netika iekļauta. Par vērtējumu ietekmējošu nosacījumu

tika izvirzīta mazpilsētai raksturīga arhitektoniski telpiskā kompozīcija, kuras pamatā ir dabas elementu un mazstāvu apbūves mijiedarbība, kā arī sakārtota un veselīga dzīvojamā vide, ko nosaka pavadonpilsētas pamatfunkcija. Papildus nosacījumu veido īpašā Lielvārdes kultūrvēsturiskā vide, kas akcentē identitātes, tradīciju un savdabīguma aizsardzību un saglabāšanu. Lielvārdes pilsētas ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšana shematiski attēlota 3. attēlā.

Rezultāti un diskusija

Arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas ietvaros estētiskās kvalitātes kritēriji izmantoti Lielvārdes ainaviskās telpas struktūras un skatu analīzē. Rezultāti vērtēti pa Lielvārdes funkcionālo zonu grupām, vienlaicīgi ņemot vērā pilsētvides kā vienota organisma nosacījumu un iespējamās tālākās attīstības virzienus.

Lielvārdes pilsētas ainavas raksta jeb struktūras vērtējumu veidoja kartogrāfiskā un fotogrāfiju materiāla, kā arī lauka izpētē iegūto datu analīze. Izmantojot ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšanas kritēriju grupu – ainavas elementu esamība, tips un raksturīgums –, tika konstatēts, ka mazpilsētas noteiktā attīstības virziena kontekstā raksturīgie ainavas elementi ir mazstāvu dzīvojamās ēkas un savrupmājas (4. att.), kā arī dabas objekti –

4. att. Mazpilsētai raksturīgie elementi – mazstāvu savrupmāju apbūve ar piemājas dārzu veidoto zaļo struktūru.

Fig. 4. Characteristic elements of a provincial town – private houses with surrounding greenery.

5. att. Daudzstāvu dzīvojamo ēku teritorijas eksponējas Lielvārdes ainavā ar pilsētas tēlam neatbilstošu arhitektūru un labiekārtojumu.

Fig. 5. Territories of multistoried dwelling houses with foreign architecture and poor greenery which disharmonize with the image of Lielvarde town.

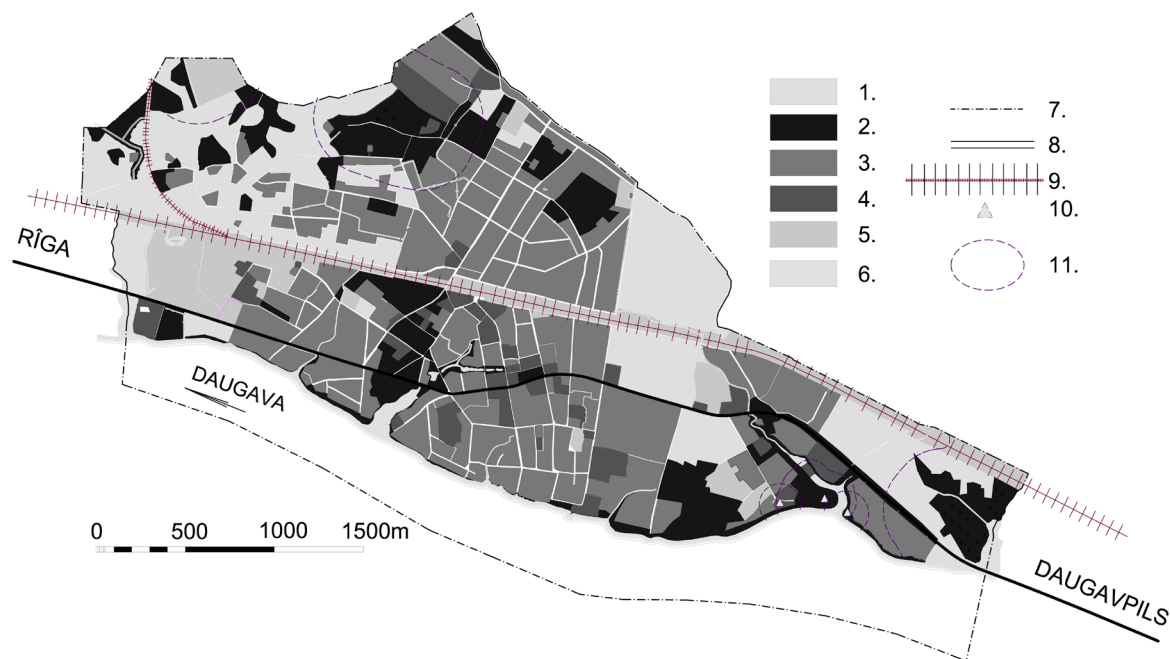

6. att. Negatīva dominante Lielvārdes pilsētas centrālajā daļā – tehniskās teritorijas.

Fig. 6. Negative dominance in the central part of Lielvarde town – technical territories.

mazās upītes, Daugava un tās krasts, parki, alejas un atsevišķie koki. Kultūrvēsturiskais faktors noteica, ka Lielvārdei raksturīgie elementi ir arī pilsētas teritorijā esošie arheoloģijas, arhitektūras un dabas pieminekļi (Lielvārdes pilsētas ...,

2002). Kā mazpilsētai neraksturīgie elementi tika konstatētas daudzstāvu dzīvojamās ēkas (5. att.), ko noteica arī to arhitektoniski zemā kvalitāte. Ražošanas un tehnisko teritoriju izpētē kā vizuāli vienojošais elements tika konstatēts šīs teritorijas

7. att. Lielvārdes sadalījums funkcionālo zonu grupās:

1. – lauksaimniecības zemes; 2. – pilsētas apstādījumi – meži, parki, kapsētas, upju krasti, mazdārziņi;
3. – dzīvojamās apbūves teritorijas – daudzstāvu un mazstāvu apbūve, savrupmāju teritorijas;
4. – sabiedriskās un jaukta tipa darījumu apbūves teritorijas; 5. – ražošanas un tehniskās teritorijas;
6. – ūdeņi; 7. – pilsētas robeža; 8. – ielas; 9. dzelzceļš; 10. – kultūras pieminekļi; 11. – aizsargjoslas.

Fig. 7. Grouping functional zones of town Lielvarde:

1. – farmland; 2. – greenery – woods, parks, cemeteries, river-sides, garden land; 3. – residential areas;
4. – public spaces; 5. – industrial area; 6. – water features; 7. – town boundary; 8. – streets;
9. – railway; 10. – cultural monuments; 11. – protection belts.

ietverošais nožogojums (6. att.), tāpēc vietām tās nebija iespējams izvērtēt. Nožogotās teritorijas tika noteiktas kā neraksturīgs elements mazpilsētas kontekstā un uztvertas kā negatīvas dominantes, sevišķi pilsētas centra zonā. Līdz ar to, nosakot ainavas raksturīgos un neraksturīgos elementus, tika konstatēts, ka Lielvārdes estētiskās kvalitātes nodrošināšanai un uzlabošanai ir nepieciešams saglabāt esošās kultūrvēsturiskās vērtības un dabas elementu daudzveidību, akcentēt mazstāvu apbūves plānošanu, uzlabot daudzstāvu dzīvojamo kvartālu estētisko kvalitāti, kā arī veicināt ražošanas un tehnisko teritoriju pārvietošanu uz pilsētas perifēriju.

Vērtēšanas kritēriju grupā, kas vērtē **ainavas elementu īpašības**, tika konstatēts, ka tieši dabas elementi un to daudzums visaktīvāk ietekmē Lielvārdes ainavas estētisko kvalitāti. Tiem piemīt daudzveidīgs īpašību spektrs (krāsa, forma, faktūra, mērogs, proporcija un citas), kas atšķirībā no cilvēka veidotajām būvēm ir mainīgas laikā un telpā (piemēram, sezonālās izmaiņas). Kā problemātiskākie elementi tika noteiktas daudzstāvu dzīvojamās ēkas, kas mērogā un proporcijās krasi

atšķirās no pilsētas pārējiem dabas un cilvēka veidotajiem elementiem. Savukārt ražošanas un tehniskās teritorijas tika raksturotas negatīvi, vērtējot objektu mērogu, proporciju, kā arī krāsu, formu un faktūru. Līdz ar to, vērtējot ainavas elementu īpašības, tika noteikts, ka nepieciešams saglabāt dabas elementu daudzumu, kas nodrošina ainavas daudzveidību. Daudzstāvu dzīvojamās apbūves, kā arī atsevišķu ražošanas vai tehnisko objektu estētiskās kvalitātes uzlabošana iespējama, veicot ēku fasāžu arhitektonisko pārveidošanu. Savukārt plašās ražošanas un tehnisko objektu teritorijas pēc objektu un funkcijas pārvietošanas uz pilsētas perifēriju būtu iespējams transformēt apstādījumu vai jaukta darījuma zonās. Īslaicīgam risinājumam iespējama arī aizsargstādījumu izveide ap tām.

Vērtēšanas kritēriji, kas raksturo **ainavas elementu savstarpējo mijiedarbību**, tika izmantoti kartogrāfiskā materiāla analīzē, veicot Lielvārdes funkcionālā zonējuma izpēti (7. att.). Kartogrāfiskā materiāla analīzē tika konstatēts, ka nozīmīgu teritorijas daļu aizņem dzīvojamā apbūve (7. attēlā apzīmēta ar 3), kas galvenokārt skaidrojams ar

8. att. Daļēji aizsegts skats uz Lielvārdes baznīcu.

Fig. 8. Partly covered scenery of the heritage element – the Lielvarde church.

Lielvārdes kā guļamzonas funkciju, ko nosaka Rīgas un Ogres tuvums. Kartē labi nolasāms dzelzceļa un automaģistrāles Rīga–Daugavpils veidotais pilsētas struktūras dalījums trīs atsevišķās zonās, kas ietekmē gan pilsētas funkcionālo apriti, gan apgrūtina vienotas pilsētas ainaviskās telpas uztveri. Apstādījumu teritorijas (7. attēlā apzīmētas ar 2) izvietotas haotiski, tām trūkst vienojošas sistēmas, kas tās izvītu cauri pilsētai, tādējādi radot iespējas arī jaunu publisko telpu veidošanai. Kultūrvēsturiskie objekti (7. attēlā apzīmēti ar 10) un nozīmīgākie dabas elementi (Daugavas krasts un mazo upīšu ietekas) pārsvarā izvietojušies apstādījumu teritorijās. To ietekmē arī likumdošanā noteiktie ierobežojumi, kas nepieļauj aktīvu būvniecību šo objektu aizsargjoslās (7. attēlā apzīmētas ar 11). Arī jaukta darījuma un sabiedriskās apbūves teritorijas (7. attēlā apzīmētas ar 4) izvietotas dažādās pilsētas vietās, apgrūtinot pilsētas centra definēšanu un sabiedriskās dzīves organizēšanu. Pašreizējās lauksaimniecības zemes (7. attēlā apzīmētas ar 1) pilsētā paredzams ar laiku apgūt kā dzīvojamās apbūves teritorijas, ko veidotu mazstāvu ēkas. Līdz ar to šo teritoriju ietekme uz Lielvārdes ainavas estētisko kvalitāti vērtējama kā īslaicīga, un lielāka uzmanība pievēršama tieši šo teritoriju tālākai attīstības vīzijai, kas būtu jāveido kontekstā ar pilsētas ainavisko telpu.

Šie rezultāti ļauj secināt, ka apstādījumu teritorijas ir iespējams daudzpusīgi attīstīt, izmantojot tās kā

sasaistes elementus (ielu apstādījumi, zaļās pārejas pār dzelzceļu un automaģistrāli, dzīvžogi, grāvju sistēma gar savrupmāju teritorijām un citi veidi) dažādu zonu funkcionālai un vizuāli telpiskai savienošanai. Izveidojot zili zaļo struktūru pilsētā, kas savienotu lielākās apstādījumu platības – parkus un skvērus –, pakārtotot jauno apstādījumu teritorijas mazo upīšu tecējumam, iespējams akcentēt pilsētas vērtības, kā arī radīt jaunas publiskās ārtelpas. Tas ne tikai uzlabotu Lielvārdes ainavas estētisko kvalitāti, pilsētas vides veselīgumu un ilgtspējas iespējas, bet arī veidotu skaidrāku ainavas struktūru pilsētas vienotas ainaviskās telpas kontekstā. Kultūrvēsturiskie objekti un īpašie dabas elementi aplūkojami kopā ar tos ietverošajām apstādījumu teritorijām un interpretējami kā to neatņemama sastāvdaļa. Sabiedrisko un jaukta darījuma apbūvi būtu jākoncentrē pilsētas centrā, ko paredz arī „Lielvārdes pilsētas ar lauku teritoriju attīstības plāns” (2002).

Lielvārdes pilsētas ainaviski telpiskās struktūras jeb skatu vērtējums tika veikts, analizējot fotofiksāžas. Kritēriju grupā **skata pieejamība un saskatāmība** tika konstatēts pozitīvu skatu trūkums, kā arī zema pieejamība vietām, no kurām paveras vērtīgi skati. To galvenokārt nosaka Lielvārdes pilsētas izstieptā struktūra, kuru veido automaģistrāle Rīga–Daugavpils kopā ar apbūvi. Tādējādi veidojas vienvēidīga, lineāra ainava. Tās izstiepto struktūru iespējams slāpēt, veidojot gar automaģistrāli jaunas ainavu

telpas kombinācijā ar dominantēm. Zema pieejamība un saskatāmība tika konstatēta kultūrvēsturisko objektu un īpašo dabas elementu izpētē. To ietekmē blīvā veģetācija, kas tos ietver (8. att.). Līdz ar to nepieciešams atvērt skatus uz šiem objektiem, kā arī kompozicionāli iekļaut tos kopējā pilsētas ainavā. Ierobežota skata pieejamība un saskatāmība tika noteikta arī Daugavas krasta ainavas izpētē. Krasta ainava pilsētas kontekstā nav nolasāma, ko ietekmē blīvā krasta apbūve un zemas kvalitātes teritoriju labiekārtojums. Tādējādi Daugavas krasta ainava būtu jāintegrē pilsētas kopējā ainavā, jo tai kā īpašam aizsargājamam objektam piemīt liels potenciāls ieņemt nozīmīgu vietu Lielvārdes ainavas estētiskās kvalitātes veidošanā.

Kritēriju grupā **skata izteiksmīgums un kompozicionālā uzbūve** izteiksmīgākie skati tika konstatēti vietās, no kurām iespējams vērot atvērtas telpas, ko veido mazo upīšu ielejas. Neizteiksmīgi skati tika konstatēti daudzstāvu dzīvojamās apbūves teritorijās, kuras dažādās pilsētas vietās eksponējās ar atsevišķu ēku puduriem. Tas nerada harmoniju ar kopējo pilsētas ainavu, kas savukārt veicina zemas kvalitātes skatu veidošanos. Problemātiska skatu kompozicionālā uzbūve tika konstatēta skatos no centrālās ielas, kas veidojās vienveidīgi, apgrūtinot pilsētas ainavas struktūras nolasīšanu. Līdz ar to netiek izcelts pilsētas centrs un dažādo funkcionālo zonu dažādība. Vadoties pēc šiem rezultātiem, tika noteikts, ka būtu jāveicina katra daudzstāvu apbūves kvartāla tēls un atpazīstamība, kā arī tie būtu jāintegrē kopējā pilsētas struktūrā, izmantojot apstādījumus kā sasaistes elementus. Tādējādi pilsētas ainavā būtu iespējams radīt savdabīgus akcentus un slāpēt nejauša plānojuma iespaidu. Savukārt sabiedriskās un jauktas darījumu apbūves koncentrēšana pilsētas centrā veicinātu kompozicionāli izteiksmīgu skatu veidošanos no galvenās ielas, vienlaicīgi arī akcentējot centra lomu pilsētas ainavas struktūrā. Tāpēc pozitīvi vērtējams jaunais „Lielvārdes pilsētas ar lauku teritoriju attīstības plāns” (2002), kas paredz veidot šīs teritorijas pilsētas centra daļā. Tomēr nākotnē pie tā attīstības scenāriju izstrādes būtu jāņem vērā iepriekš noteiktie Lielvārdes kā vienotas ainaviskās telpas attīstības nosacījumi.

Secinājumi

Arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieeja urbanizētas ainavas estētiskās kvalitātes izpētei uzskatāma par universālu un izmantojamu dažādās pilsētu ainavās, jo pamatkritēriju grupas veidotas,

balstoties uz kompozīcijas teoriju, bet papildu kritērijus iespējams pielāgot konkrētās urbanizētās ainavas specifiskajiem aspektiem. Pēc pētījuma gaitas un iegūtajiem rezultātiem var secināt, ka izstrādātie ainavas estētiskās kvalitātes vērtēšanas kritēriji veiksmīgi izmantojami urbanizētas ainavas izpētē, jo to lietošana ir vienkārša un iegūtie rezultāti – viegli interpretējami. Pētījumā izstrādātā estētiskās kvalitātes novērtēšanas metodika un kritēriji nodrošināja vienotu principu ievērošanu dažādo pilsētas funkcionālo zonu izpētē. Līdz ar to bija iespējams izvērtēt un savstarpēji salīdzināt katras zonas atšķirīgo un kopējo, konkrēto zonu attīstības potenciālu, iespējamus virzienus un nepieciešamos uzlabojumus estētiski kvalitatīvas vides izveidei, kā arī nosacījumus estētiski vienotas pilsētas ainavas attīstībai. Tomēr kā arhitektoniski telpiskās kompozīcijas pieejas iztrūkstošā daļa pētījumā tika konstatēta nepieciešamība šīs metodes ietvaros integrēt arī pilsētas iedzīvotāju subjektīvās uztveres noteiktos kritērijus. Lielvārdes ainavas izpētē izmantotie ainavas estētiskās kvalitātes kritēriji nespēja nodrošināt kompleksu izvērtējumu, kas apvienotu gan objektīvo pieeju, kas balstīta uz kompozīcijas teoriju, gan arī subjektīvo pieeju, ko veido iedzīvotāju redzējums par pilsētas turpmākās attīstības iespējām. Līdz ar to tā būtu jāiekļauj turpmākajos pētījumos, jo tikai abu pieeju pielietošana, t.i., profesionālās pieejas apvienošana ar ikdienas cilvēka vajadzībām un izpratni par vēlamu sev apkārt, ļauj iegūt praktiski izmantojamus rezultātus tālāko ainavas plānojumu izstrādei.

Literatūra

1. *Ainavu aizsardzība*. (2000) Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga, 92 lpp.
2. Antrop, M., Van Eetvelde, V. (2000) Holistic aspects of suburban landscapes: visual image interpretation and landscape metrics. *Landscape and Urban Planning*, 50, 43–58.
3. Briņķis, J., Buka, O. (2001) *Teritoriālā plānošana un pilsēt būvniecība*. Rīgas Tehniskā universitāte, Rīga, 219 lpp.
4. Hägerhäll, C.M. (1999) Associations triggered by specific landscape characteristics. *Character: Perspectives on Management and Change*. Post conference book. Ed. M.B. Usher. The Stationary Office Limited, Norwich, 83–87.
5. Irbīte, A., Bāliņa, A. (2005) *Interjers*. Jumava, Rīga, 144 lpp.
6. Kundziņš, M. (2004) *Dabas formu estētika*. SIA Madris, Rīga, 168 lpp.

7. LaGro, Jr. J.A. (2008) *Site analysis: a contextual approach to sustainable land planning and site design*. John Wiley & Sons, New Jersey, 372 pp.
8. *Latvijas pilsētas*. (1999) Enciklopēdija. Apgāds „Preses Nams”, Rīga, 590 lpp.
9. *Lielvārdes pilsētas ar lauku teritoriju attīstības plāns*. 2. daļa. Teritorijas plānojums. 1. sējums. Ģenerālais plāns. (2002) Lielvārdes pilsētas ar lauku teritoriju Dome, Lielvārde, 66 lpp.
10. Melluma, A., Danilāns, I. (1975) *Ainavu veidošana un aizsardzība*. Zinātne, Rīga, 118 lpp.
11. Melluma, A., Leinerte, M. (1992) *Ainava un cilvēks*. Avots, Rīga, 175 lpp.
12. Nikodemus, O. (2001) *Ainavu plānošana, apsaimniekošana un aizsardzība lauku pašvaldībās*. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga, 28 lpp.
13. Nikodemus, O., Rasa, I. (2005) Gaujas Nacionālā parka ainavu estētiskais vērtējums: http://www.gnp.gov.lv/upload/File/PDF/gauja_ainava_ar_kartem.pdf – Resurss apraksts 2010. gada 3. jūlijā.
14. Ode, Å. (2003) *Visual Aspects in Urban Woodland Management and Planning*. Doctoral thesis. Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp, 41 pp.
15. Palmer, F.J., Hoffman, R.E. (2001) Rating reliability and representation validity in scenic landscape assessments. *Landscape and Urban Planning*, 54, 149–161.
16. Siliņš, E.I. (1999) *Lielo patiesību meklējumi*. Jumava, Rīga, 512 lpp.
17. *Svešvārdu vārdnīca*. (1999) Baldunčiks, J. (red.) Jumava, Rīga, 912 lpp.
18. Steiner, F., Butler, K. (2007) *Planning and urban design standards*. John Wiley & Sons, New Jersey, 436 pp.
19. Šusts, V. (2005) *Telpas uztvere un kompozīcija*. Zvaigzne ABC, Rīga, 127 lpp.
20. Ziemeļniece, A. (1998) *Estētiskā kvalitāte ainaviskajā telpā*. Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Jelgava, 98 lpp.
21. Zigmunde, D. (2007) Evaluation criteria of protected landscape aesthetic quality. *Research for rural development 2007. International scientific conference proceedings, 16-18 May 2007, Jelgava, Latvia University of Agriculture*. LLU, Jelgava, 196–203.
22. Zigmunde, D. (2006) Assessing public perception of urban landscape with use of photographic method. *Research for rural development 2006. International scientific conference proceedings, 17-20 May 2006, Jelgava, Latvia University of Agriculture*. LLU, Jelgava, 123–128.
23. Яргина, З.Н. (1991) *Эстетика города*. Стройиздат, Москва, 367 с.